

TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE MONTESQUIEU'NÜN İRAN MEKTUPLARI'NDA KADINLAR

Yavuz KIZILÇİM*

ÖZET

İran Mektupları gibi çağının toplumsal düzenini ele alan bir başyapıtta kadına ayrılan yer hiç kuşku yok, ayrıcalıklı ve önemlidir. Bu çalışmanın yazarı, Montesquieu'nün yapıtını kaleme aldığı dönemin koşulları içerisinde kadına ayrılan bu özel yerin hangi bileşenlerden meydana geldiğini göstermeyi denemektedir. İran Mektupları kadınlara ilgili her şeyin üstelik, en içten taraflarıyla sergilendiği karşılaştırmalı bir ortamdır. Çünkü doğulu kadınları ele alırken bile, aslında üzerinde vurgu yapılan batılı kadınlardır. Yapıt, yazarın yalnızca kadınlar hakkındaki izlenimlerini aktarmakla kalmaz, aynı zamanda batı toplumunun bütün değerleri üzerine yapılmış bir belgesel niteliği taşımaktadır. Doğunun ve batının çeşitli kentlerinden söz eder, insanları, kadınları ve onların yaşam biçimlerini ayrıntılarıyla öyküler.

Anahtar Sözcükler: Kadın, İnce Alay, Karikatür, Süreç, Sağlama.

ABSTRACT

In this study, we tried to work the women and traditional notions. In a masterpiece like 'the Letters Persians', the place granted to the woman, is undoubtedly privileged and important. The author of this article tries to show how this privileged place is it made up under the conditions to which Montesquieu wrote this novel. The Letters Persians passes in a comparative medium where, all concerning the woman exposes the most intimate parts. Actually, by telling even the women of the East, one insists especially on the women of the West. The total work

---

* Yrd.Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi ABD.

of Montesquieu is not satisfied only its impressions on the women with the Eastern society, but at the same time, a quality of documents relates to all the Western values of the society. It speaks about the cities different from the East and it tells the men, the women and the ways of living.

Keyword: Woman, Irony, Caricature, Process, Check.

0. GİRİŞ

İran Mektupları 161 Mektuptan oluşur, bu mektupların her birinde toplum yaşamı dolayısıyla, onun en büyük bileşeni olan kadın hakkında sayısız gerçek ya da gerçek dışı düşünce yer almaktadır. Bu düşünceler genellikle abartılı ya da yergilidir. *İran Mektupları*'nın genel eğilimi o dönemin Fransa'sının eleştirisi üzerinde odaklanır. Biz, bu çalışmada kadınların her dönemde ve her toplumda görülen kimi ortak sorunlarından yola çıkarak, Montesquieu'nun kadınlara bakışını gözlemlediğimizde: Bu bakışın, yazarın diğer toplumsal olaylara bakışından pek farklı olmadığını saptamaktayız. Montesquieu kadını ve kadının toplumsal olaylar karşısındaki zayıflığını öyküleme aşamasında alaycı bir bakış sergiler: *İroni* bu anlamda, romanın en temel yapıtaşı olarak karşımıza çıkmaktadır. İroni sözcüğünden, yazarın gerçekte dile getirmek istediği bir konuyu alaya alarak ve tersine bir anlatımla aktarması anlaşılmaktadır. Yazarın asıl vurgulamak istediği bir durumu, asıl düşündüğünün ve dile getirmek istediğinin tersine *alayla, dalga geçerek, şaka yaparak, durumun ciddiyetini*, kimi sözcük oyunları ile okura sezdirmesidir (Dupriez, 1984: 264) Yazar bu çok etkili bir anlatım biçiminden yararlanmak için ironi sözcüğünün açılımını oluşturan çeşitli yollara başvurur: (1) *Litote* :zayıf gibi görünen bir sözcüğe, alışılmışın dışında bir anlam yükleyerek kullanmak, (2) *l'hyperbole*, : Herhangi bir durumu abartarak olduğundan farklı göstermek, (3) *l'antiphrase*: Bir durumu tersinden yola çıkarak aktarma, (4) *l'astéisme*: münecimlik yapmak, (6) *la moquerie*: alayla, maskaralık yaparak dile getirmek, (7) *l'imitation*: öykünme, kopyalamak, birine özenerek onun gibi davranışlar sergilemek, (8) *la pastiche*: Bir sanatçının tarzına öykünmek, (9) *la*

parodie: ciddi bir yapıtın benzerini yaparak ona öykünme, onun karikatürünü çizme, yansılama. (10) *La sarcasme*: şeytanca yapılan acı alay, (11) *L'euphémisme*: örtmece, seslerin hoşla gidecek bir şekilde birbirine eklenmesi (12) *Persiflage*: acı alay. (Dupriez, 1984: 265) İnce alayın en belirgin ölçütü; yalnızca, yazarın asıl dile getirmek istediğinin bilincinde olmasıdır. Yazarın bunu yapmaktaki temel amacı; okuru bir şekilde kendini ve yaşadığı toplumu sorgulamaya yöneltmek arzusudur. İroni sözcüğünün tam anlamıyla okur üzerinde yapması beklenen etki budur. Okurun bu etkiye vereceği tepki, zamanla anlaşılacaktır.

Romanda kadına ayrılan yer nedir ? Yazar, bu sorunun yanıtını kadın kimliği üzerine yüklenen bilinç edimine bağlı kalarak aç(ı)m(ı)klar. Kadının kimliğinden söz ederken, öncelikle bu kimliği oluşturan aşamaları betimler. Öyle ya, ince alayın oluşumu, aynı zamanda bir tür *anlamlandırma ve sorgulama süreci* anlamına gelmektedir. Yani, ince alaydan söz ederken, onu, kendine özgü görünümünü meydana getiren bütün içerisinde ele almak daha uygun görünmektedir. Bu anlamda, ince alay dediğimiz kavram; bir düşünceye ya da oldukça duyarlı bir gerçekliğe başka nesnelere girdiği ilişkilerden kazandığı biçimi ters anlamında yükleyerek, onu daha elle tutulur duruma getirmeye yarar. Dolayısıyla yazar, kadın kimliğine ona yeni bir anlam yükleyerek yani, onun toplumdaki zayıflığını ve duygusallığını alaycı bir bakışla ve yorumlayarak yansıtmaktadır. Yazar, çevresinde dönüp duran dünyayı kadına göre algılayıp tanımlarken alaycı tutumunu sürdürmektedir.

Birey, belirli bir kavrama kendi kişisel karakterine, şu andaki uğraşlarına, geçmişine, deneyimine ve özel bilgilerine bağlı olarak belirli bir anlam yükler. Ya da, bunları toplumda kabul görmüş ortak şifrelere göre yorumlar: Bu ortak şifreler toplumsal veya kültürel kodlardır. Bu anlamda, Montesquieu o dönemin toplumsal koşulları ve güncel örnekleri içindeki kadın imgesini yazınsal üretim aşamasına aktarmaktadır.

Yazarın yapıt boyunca karşılaştığı değişik toplumlardaki kadınları gösterme biçimi nasıldır ? Sorusuna yanıt arayalım, bu sorunun olası yanıtı şöyle

olmalıdır; yazar kadın kimliğini değişik türden başka topluluklarda ortaya çıktığı biçimiyle ve süredeş bağıntılar içerisinde ele almaktadır. Örneklenen kadınlar mesafe olarak birbirlerine çok uzakta yer alsalar bile (*farklı ülkelerden seçilen kadın örneklerini anımsayalım*), bu kadınların sorunları sayısız ortak noktayı içerdiği için, mektuplarda açık bir biçimde gözlemediğimiz gibi, herhangi bir kadını etkileyen toplumsal koşullar doğal olarak diğerlerini de etkisi altına almaktadır. Üstelik, onlar pek bilincinde olmasalar da, bir araya geldiklerinde etkin bir dizge oluşturur ya da bir şekilde bu dizgenin içinde yer alırlar. Bunun yanı sıra, birbirleriyle geliştirdikleri ilişkilerde gözlemlendiği gibi, erkeklerle kurdukları ilişkilerinden de toplumun gelişim seyrini değiştirecek yeni anlamlar üretirler.

Kadınların yapıtın bütününde neyi temsil ettikleri ve yapıt boyunca ortaya çıkan ortak özellikleri ve bu özelliklerin okurda uyandırdığı çağrışımlar yanıtlanması gereken bir başka soru(n)dur. Montesquieu, farklı toplumlarda yaşayan kadını hedeflerken bile aslında hep aynı hedef *nesneye* göndermede bulunmaktadır. Belli bir toplumun yeniden yapılandırılması aşamasında, bu toplumun en önemli göstergelerinden biri olarak kadın başlangıçta tasarlanan hedeflere ulaşmada *araç* işlevini görür.

Kadının toplumsal koşullarını belirleyen en önemli gösterge yine, toplumun ona dayattığı çelişkin yapıdır. 1789 Devrim'inden önceki Fransa'da, toplumsal sınıflar sıralanırken, bu sıralamanın sürekli erkek odaklı yapıldığını anımsamakta yarar var. Yani, kadının toplumsal bir varlık olarak daha ismi bile anılmamaktadır. *'Gerçek olmayan bir dünyada gerçek değerlerin yoğunluğunu yitirmiş bir araştırma tarihi; roman aynı zamanda ve kaçınılmaz bir şekilde hem bir biyografidir, hem de bir toplumsal tarihtir. Kendini önemli biri gibi gösteren yazarın, yarattığı evren karşısındaki durumu -roman türü içinde-, tüm diğer yazınsal biçimlerin evreniyle karşılaştırıldığında oldukça farklılık gösterir. Girard bu özel durumu gülmece, Lukacs ince alay olarak adlandırır. Her ikisinin de anlaştığı ortak nokta romancının, kahramanlarının bilincini aşmak zorunda olduğudur ve bu aşma (ister*

gölmeceyle, ister ince alayla olsun) romansal yaratımın estetik bileşenidir.'
(Goldmann, 1964: 20)

Kadının o dönem toplumuna verdiği yön ve bunların toplum üzerinde yansımaları *mektuplarda* açık bir biçimde ortaya çıkan bir saptamadır. Kadınlar önceden sınırları çizilmiş belirli bir toplumsal çizgide yer alsalar da, çevrelerinde yer alan farklı kişilerle sayısız ilişki yaşamaktadırlar: Bunlar, sırasıyla aile çevresi, yaşadığı sokak, karşılaştığı diğer erkekler ve çevresini kuşatan ve onun bireysel yaşantısını sınırlandırmaya çalışan toplumsal çevredir. Yani, kadının çevresini saran ve onu sınırlandıran toplumsal çevrenin baskısından kurtulması pek olanaklı görünmez. Ancak, mektuplardaki kadın modeli, tüm edilginliğine karşın mevcut öğelerin yeni bir düzenlenişi aşamasında etkinliğini roman sonuna dek korur ve artırır.

Karşılıklı öykülenen varoluş biçimleri kadının toplumsal konumunu iyileştirme açısından hangi işlevi yerine getirmektedir? Ayrıntılarda saklı bir biçimde yeniden karşımıza çıkarılan anlamda, sürekli olarak kadının mevcut konumunu dikkate alarak benzerlikler ve yakınlıklar aracılığıyla onu bağımlı bir içerik olarak gösterme hedeflenmiştir.

1. KADIN ODAKLI BİR ROMAN

Romanda karşımıza çıkan iki temel kahraman Usbek ve Rica Fransa'ya yönelik bir yerginin ya da öz eleştirinin odağında yer alırlar. Mektuplardan her birinde toplumsal bir sorun ortaya atılarak, okurdan bu soruna olası bir yanıt vermesi beklenmektedir. İran Mektupları'nda kadının yeri neresidir? Sorusunun yanıtı hazırdır; onlar mektupların her yerinde, kimi kez açık, kimi kez üstü örtük bir biçimde, ancak sürekli olarak yer almaktadırlar. Usbek'in, karısı Zaki'ye gönderdiği Yirminci Mektup bu durumu açıkça göstermektedir ve bir erkeğin karısına duyduğu yoğun duygular içinde yazılmıştır. Mektupta, Usbek karısına onu nasıl kıskandığını - hatta harem ağalarından bile - anlatır. Mektubun sonunda Usbek, Zaki'ye bir anımsatmada bulunur, bir başka karısı daha vardır: Ruksan, (Usbek çokeşlidir)

Tarihsel, toplumsal ve kişisel nedenler yazarı eldeki mevcut yapıları yeniden düzenleyerek yeni yapılar oluşturmaya ve geliştirmeye götürür. Öyleyse, toplumsal değişim sürecinin doğal bir sonucu olarak kadının toplumsal konumunda da kimi değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Bu bağlamda, Mektuplar'da daha ileri gidilerek dönemin toplumsal yapısında, eski yapı bir yana bırakılarak onun yerine daha akılcı ve kadın özgürlüğünü arzulayan yeni bir yaklaşım yeğlenmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, toplumun mevcut yapısal nitelikleri ve gösterilen yapısal değişimler içerisinde kadının durumunda da yeni ve gerçekleşmesi arzulanan bir iyileşmeye vurgu yapılmaktadır.

Bu anlamda, Mektuplar'da kadının gösterim biçimi, kadının şu anda bulunduğu koşulları belirlemekle birlikte, gelecekte yazarın onu görmek istediği konumu da içermektedir. Yapıtın bütününcü, yazarın yapmaya çalıştığı gibi, parçalardan bütüne ulaşma mantığı içerisinde bütünü oluşturan küçük dünyalar, büyük dünyaları açığa çıkaracaktır. Dünyanın şurasında ya da burasında yaşayan kadının konumu, sonuçta tüm kadınların varoluş ve yaşayış koşullarını belirler. Öyleyse, sürekli olarak yapıtın tümünde benzer bir kadın, farklı görünümüler altında yeniden ve bir kez daha karşımıza çıkacaktır. Kimliği ya da nitelikleri değişse bile kadın ve ona yüklenen anlam hemen hemen benzer anlamdadır. Ancak, her defasında yeniden *karikatürize* edilmiş ya da farklı bir biçim veya içerik kazanmış bir durumda karşımıza çıkar. Yani, kadının içinde yer alabileceği sınırlar önceden belirlenmiştir. Öyleyse, kadın imgesi çevresinde önceden oluşmuş hazır koşullar içerisinde gelişir ancak, kadın toplumsal bir varlık olarak çevresinde yaşayanlar üzerinde – kendisi pek farkında olmasa da-birebir etkilidir. Onlar üzerinde söz sahibidir, dahası onların yaşam kaynağıdır. Çevresindeki imgeler ona göre bir değer ya da anlam kazanırlar.

Sözgelimi, *Dokuzuncu Mektup* sadece kadınlar üzerine yazılmış bir metin görünümündedir: Mektup, Baş Harem Ağası'ndan, İbî'ye yazılmıştır. Mektupta öykülediği biçimiyle kadın, erkeği efendisi olarak görmekte ve kendisini onun yanında ona eşlik eden biri olarak düşünmektedir. Erkeğine sonsuz bir

büyülenmeyle bağlı olan kadın onun yanında ve korumasında kendini yeni bir dünyanın içinde gibi hisseder. Öyle ki, zamanın geçişini bile fark etmez. Baş Harem ağası kapalı bir ortamdadır, kendini sürekli hüznlerle çevrili hisseder ama, efendisinin kadınlarına yaklaşmayı aklından bile geçirmez. Çünkü, ona sonsuz bir vefayla bağlıdır. Ancak, yine de kadınların o olağanüstü düş zenginlikleri karşısında, o bile çaresiz kalır. Kadınların biricik eğlence kaynağı harem ağasını tedirgin etmektir. Onlar, bundan büyük bir zevk alırlar ve harem ağasının tüm ağırbaşlılığına karşın onunla, dolayısıyla erkeklerle alay ederler :” *Ya uydurmaları! Yapmacıkları! Uydurmadan hasta olmasını, bayılmasını, büyük korku ve kederler içinde titremesini ne de güzel becermesini bilirler! Hele beni kendilerine alet etmek için, ne oyunlar oynamazlar; ne olmadık, akla gelmez bahaneler icad etmezler!*” (İ. M, 2001: 58)

Usbek, Yirmi Altıncı Mektubu diğer karısı Ruksan’a yazar ve onunla İran’da geçirdiği güzel günleri anımsar. Yine Paris’te ve İsfahan’da yaşayan kadınlar arasında yapılan karşılaştırmalar ön plana çıkar: “ *Bura kadınları bütün ihtiyat ve temkini kaybetmiş bulunuyorlar. Erkeklerin önüne yüzleri açık çıkıyorlar. Sanki hezimet ve aşağılanmak için çırpınıyorlarmış gibi bir halleri var. Erkekleri bakışlarıyla takip ediyorlar, onlarla kiliselerde, eğlencelerde, hattâ kendi evlerinde görüşebiliyorlar; yanlarında da harem ağaları bulundurmamak hiç âdet değil!*” (İ. M, 2001:105) Örnekte de açıkça görüldüğü gibi, mektupta iki farklı kadın imgesi yer almaktadır: Birincisi İranlı, ikincisi Fransız kadın imgesi; İranlı kadınlar yalnız başlarına sokağa bile çıkamazlar, dışarı çıkmak istedikleri zaman yanlarında harem ağaları bulundurmamak bir zorunluluktur. Bu harem ağaları her durumda eşlik ettikleri kadını korumakla görevlidirler. Yani, Fransız kadınları gibi öyle teklifsizce erkeklerin karşısına çıkamaz, dinsel törenlere ya da eğlencelere katılamazlar. Dahası bir erkeği bakışlarıyla bile izleyemezler. Bu arada, Usbek batılı kadınları bu kadar geniş özgürlükleri ellerinde bulundurmalarına karşın, saygısız bulur ve onlara alışamadığından söz eder, yine de doğulu kadınları özler çünkü, onlar daha saf ve erdemlidir. Bu iki farklı toplumda yaşayan kadın imgesinin resmi çizildikten sonra;

Toplumsal Değişim Sürecinde Montesquieu'nün İran Mektupları'nda Kadınlar

Usbek, Fransız kadınlarının iyi yanlarını anlatır, ona göre kadında doğasından kaynaklanan kimi erdemler bulunur, her ne kadar batının özgürlüklerinden istediği gibi faydalanarak kimi yanlışlar yapsalar da, sonuçta bu doğuştan gelen erdemler öne çıkarak onların yanlış yapmasını engellemektedir.

Usbek'in, İbben'e yazdığı Otuz Dördüncü Mektup kadınlar hakkında bir itirafla başlar : “ *Sevgili İbben, doğrusunu istersen, İran kadınları Fransız kadınlarından çok daha güzeldirler; lâkin Fransız kadınları da, İranlı kadınlara göre daha sevimli ve latiftirler. Bu sebeple birincileri sevmek nasıl mümkün değilse, ikincilerden hoşlaşmamak da o derece mümkün olamaz. Birinciler çok daha sıcak, müşfik ve itaatkârdırlar; diğerleri ise, ötekilerden daha ziyade neş'eli, şuh ve hayatla doludurlar.*” (İ. M, 2001: 126) Usbek, İranlı kadınların sağlık ve güzelliğini yaşam biçimleriyle açıklar: İranlı kadınların, Fransız kadınlar gibi, oyun partileriyle, içkiyle geç saatlere kadar harcayacak zamanları yoktur. Dolayısıyla, onlar daha sağlıklı ve rahat bir yaşam sürdürdükleri için daha kadınsı niteliklere sahip olurlar. Bu iki kadın görünümü altında yazarın toplumda saygın bir yerde görmek istediği kadın modeli sergilenmektedir. Öyle ezilip hor görülen değil, sevilip baş tacı edilecek ve her yönüyle toplumda saygın bir yere sahip bulunacak bir kadını arzulamaktadır. En uç örneklerin içinde yer aldığı ülkeleri örneklerken bile arzusu hep bu yödedir. Üstelik, burada karikatürize edilen kadın onun yakından tanıdığı bir kadın modeli değildir. Ancak, bu kadınların kişiliğinde önce Fransa'daki, sonra tüm dünyadaki kadınlarının içinde bulunduğu durumu yansıtmak ve alaycı eleştiri yapmak kaygısını taşımaktadır. Yazar, bu şekilde yapılan eleştirinin daha etkili olacağını bilincindedir ve bu onun biçimini oluşturur.

Bu anlamda, Montesquieu'nun amacı kadının toplumsal konumunu belirlemek ve onu toplumsal bir varlık olarak tanımlamaktır. Rica'nın, İbben'e yazdığı *Otuz Sekizinci Mektup* bu durumu ortaya koyar. Mektup bir soruyla başlar: *Acaba, kadınların zaten sahip oldukları özgürlükleri onlardan geri mi alalım? Yoksa almamalım mı?* Mektubun devamı bu sorunun açılmasına yöneliktir. Montesquieu'nun kadının toplumsal tanımı üzerinde hareket noktası; doğa

yasalarının kadını erkek egemenliğine bağlayıp bağlamadığı üzerinde yoğunlaşır. Ona göre, erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu egemenlik daha çok toplumsal bir baskıdan kaynaklanır. Gerçekte, kadınlar erkeklere göre daha narin ve kırılgan oldukları için bu baskıyı kabul etmiş görünürler. Oysa, kadınlar, erkeklere göre daha sağlam bir yargı gücüne sahiptirler ve erkekler bu gücü kabul ederek, onlara hak ettikleri gerçek değeri vermek zorundadırlar. Yazar bu konuda verdiği örnekleri artırarak sürdürür: “*Bir kere, kadınların cesaret ve kuvvetini ezip çiğnemek, onları korkutmak için, acaba erkeklerin baş vurmadıkları dünyada hangi çareler kalmıştır ? Mesela, tahsil ve terbiyeyi ele alalım; şâyet bu sahada kadınlara da eşit hak ve muamele tanınmış olsaydı, erkeklerin bugünkü üstünlükleri olacak mıydı? Bunun tecrübesine asla girilmemiştir!*” (İ. M: 135) Yazara göre, toplumun hiçbir alanında kadınlara, erkeklerle eşit hak ve davranış sergilenmediğinden dolayı, erkekler sanki daha üstün bir yapıya sahipmiş gibi algılanmaktadırlar. Uygurluk bakımından ileri gitmiş uluslarda kadına ayrılan yer her zaman ayrıcalıklı olmuştur. İnsanlık tarihi bu durumun sayısız örnekleriyle doludur. Zaten, erkekler tanımlanırken de, kadınlarla kurdukları ilişkilere göre tanımlanmıyor mu?

İran Mektupları'nda özetlenen düşünce de tam olarak budur: Kadının imgesel görünümünde bile, erkeği birey konumuna yükselten kimi değerler ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, tüm yapıt boyunca örneklenen ülkelerdeki kadının durumu ele alınırken, aslında, açık bir biçimde gözlemlediğimiz gibi, bu ele alış aynı zamanda erkeğin toplumsal varoluş koşullarını da içermektedir. Bu anlamda, İran Mektupları kadınlar üzerine bir karşılıklı konuşmadır; göndericinin de, alıcının da tek arzusu kadının herhangi bir rolünü kimi yönleriyle açıklamaktır: “*Geleneklerimizi kökünden sarsmasına rağmen, itiraf edelim ki, en medeni, ilim ve san'atta en ileri ve ince milletlerde kadınlar hep kocaları üzerine hâkimiyet kurmuşlardır. Eski Mısırlılar İsis'in şerefine; Babilonyalılar Semiramis şerefine isdar edilmiş kanunlarla bu milletlere mensup kadınların kocaları üzerindeki hakimiyetleri tescil edilmiştir. Kezâ, eski Romalılar için: ' Romalı erkekler, bütün*

milletlere hükmederlerdi; fakat kendi kadınlarına da tam bir itaat gösterirler, onların hâkimiyetinde bulunurlardı. ' Dendiği de meşhurdur" (İ. M: 135)

Montesquieu'nun kadınlar hakkında düşüncesi, onlar üzerine genel düşüncedeki acımasızlığın gösteriminden yola çıkar. Yoksa, doğanın böyle bir acımasızlığa onay vermesi düşünülemez. Bir düşünsel eksiklik varsa eğer, bu eksiklik toplumdaki erkeklerin baskı, acımasızlık ve kısıcılığından kaynaklanmaktadır: “ *Bu hususa dair, son derece zarif ve keskin zekalı bir filozof, geçen gün bana şöyle diyordu: ' Tabiat asla böyle bir kanun koymamıştır. Kadınların üzerinde malik olduğumuz hakimiyet hakiki bir gaddarlık, düpedüz bir zulüm ve istibaddan başka bir şey olamaz. Onlar sadece bize göre, çok daha nazik ve yumuşak oldukları için, bu hakimiyetin altına girmiş bulunuyorlar. Binaenaleyh, onlar haiz oldukları bu naziklik ve yumuşaklık üstünlükleri dolayısıyla, bize göre çok daha yüce bir insaniyete ve kapsamlı bir muhakemeye sahip bulunuyorlar.*” (İ.M, 2001: 134) Öyleyse, kadınlar, erkeklerden daha güçlüdürler ancak, kibar ve duyarlı olduklarından, erkeklerin kendi üzerlerindeki, sözüm ona üstünlüğünü benimsemiş gibi görünürler. Yazara göre, onların bu zorunlu benimseyişi bile bir erdem göstergesidir.

Mektuplar boyunca, bir çok izlenimin birleşme noktası olarak doğu ve batı toplumundaki kadınının toplumsal konumunu öyküleyen metinler belirginlik kazanmaktadır. Benzerlikler, genellikle kişiler üzerinde yoğunlaştığından, aynı nitelikleri taşıyan kişilikler farklı mektuplarda kimi ortak çizgilerle belirlenirler. Söz konusu olan kadın, hiç konumuna indirgenmiş bir nesne-kişi- olduğundan birtakım benzer nitelikleri taşıyan ancak, bunun yanında kendine özgü nitelikleri koruyan yeni kişilikler benzer davranışlar gösterirler. Farklı toplumların kadınlarından seçilmiş örneklerden hareketle, yeni saptamalar elde edilir. Yapıt boyunca, kimi ortak işlevleri yerine getiren yeni ve farklı isimlerle karşılaşırız. Montesquieu, kadın imgesini bütün doğallığı içinde alay, *acıma*, *hayranlık* ve *övgüyle* ortaya koyar: “ *Sana itiraf ediyorum; Usbek, içimde uyanan ve her gün şiddetini çoğaltan bir arzu ile yine senin olmak, senin tarafından çılgınca sevilme*

istiyorum. Nasıl da yavaş yavaş kalbinin hakimi olmuştum; beni önce delice sevmiş, sonra da terk etmişin; daha sonra yine bana dönmüş ve ben seni zabtetmesini bilmişim. Bütün muzafferiyet benim olmuş, rakibelerim ise, sadece ümitsiz kalabilmişti. Bizim için sanki bütün dünya bizden ibaretti.” (İ. Mç, 2001: 42) 2.

KARİKATÜR

İran Mektupları'nın kişileri batının tüm kurumlarını gözden geçirirken, mevcut toplumsal yapı içindeki kadının acınası durumu üzerinde vurgu yapılır. Bir gezi sırasında, Rica'nın yolu mahkemeye düşer *adaletin dağıldığı yer* olarak nitelendirdiği bu yerde yine kadınların durumu karikatürle öykülenir: “*Şimdi mahkemenin huzuruna küstah, pervasız ve şirret bir kadın giriyordu. Bu da, kocasına reva gördüğü bütün hakaretleri pervasızca tekrarlıyor ve böylece ondan ayrılmanın meşrû sebebini elde etmek istiyordu. (...) Bir başka kadın, zengin ve üzgün bir tavırla duruşmaya giriyordu. Bu biçarenin düşüncesi de başka türlü idi. Onca, nimetinden istifade etmedikten sonra, kadın olmak sıfatını taşımanın da ne fayda ve lüzumu vardı!*” (İ. M,2001: 247) Alıntıda, kadının gösterim biçimi tam bir karikatürleştirme işlemidir. *Karikatür* söz konusu olduğunda bir nesne, bir düşünce ya da bir kişi, oldukça abartılmış çizgilerle ve en elverişsiz koşullarda gösterilir (Dupriez, 1984: 103-104) Bu alaycı bakış başından sonuna kadar izlenen bir görünüm olarak kurgulanan mektupların odak noktasını oluşturur.

Mektuplarda karikatürize edilmiş bir başka kadın, en az seksen yaşındadır ama, daha on sekizindeymiş gibi kendine özen göstermeyi sürdürmektedir: “ – *Acaba, dünyada bu kadından da gülüncü bulunur mu? En azından seksenlik olduğunu görüyorsunuz. Ama o, bu yaşın, kan kırmızısı kurdele bağlamasına hiç de engel olmadığına inanır! Hep gençlik özentisi içinde, halbuki bu gidişle gençlik merhalesini de çok geride bırakıp çocukluk yıllarına basacak.*” (İ.M: 169) Rica'nın, Usbek'e yazdığı bu mektupta, okur kendini kadınlar arasında yapılan güzellik karşılaştırmaları arasında bulur. Yüzünün kırışması, teninin parlak olması ya da eski parlaklığını yitirmesi, çekiciliği, tazeliği hatta aralarındaki birkaç aylık yaş farkı bile

Toplumsal Değişim Sürecinde Montesquieu'nün İran Mektupları'nda Kadınlar

bu karşılaştırmaların odak noktasını oluşturur. Mektubun sonu bir tür saptama ile tamamlanır: İnsanların kendi kendilerini aldatmaya çalıştığı bu dünyada, kadınlar da çeşitli güzellik oyunları ile, başkalarını aldatmayı denemektedirler.

Bu şekilde, farklı ülkelerdeki kadın davranışlarını gözlemler, bu gözlemler neredeyse bir toplumbilimci titizliğiyle yapılmıştır. Sözelimi, kimi ülkelerdeki kadınların belirli bir yaşa geldikten sonra bile davranışlarında beklenen bir değişiklik olmadığından söz eder. Üstelik, bunu yaparken bile alaycı tutumunu sürdürür. Elli İkinci Mektupta öykülenen, kadın altmış yaşlarında bir kadındır. Bu yaşta bile erkeklerin peşinden koşmayı arzular ve bunu yapmak için tüm zamanını süslenmeye ayırır. Bu altmışlık kadının güzel görünme ve beğenilme arzusu metne yazar tarafından bilinçli bir şekilde eklenmiş tam bir karikatürleştirme işlemini belirler.

İran Mektupları dönemin koşulları içerisinde birçok sanatçı ve düşünce adamının girmediği konuları edebiyat gündemine getirmesiyle diğerlerinden farklılaşır. Bu anlamda, toplumun bir çok kesiminin tepkisini çekmeyi göze alır. Montesquieu, insana özgü gerçekleri bir bütün olarak yazın alanına aktarırken, kadını çağlar boyu kapalı bir uzama bağlayan ve toplumsal sorunlara ilgisiz, günceli bir türlü yakalayamamış bir tür düşünce biçimini, yine kendisine özgü bir biçim ve içerikle eleştirir, dile getirmek istediğinin tersine alayla, dalga geçerek ya da şaka yaparak, durumun ciddiyetini kimi sözcük oyunları ile okura sezdirmeyi dener, kimi kez zayıf gibi görünen bir sözcüğe, alışılmadık dışında bir anlam yükleyerek, kimi kez herhangi bir durumu abartarak olduğundan farklı göstererek, bir durumu tersinden yola çıkarak aktararak, alayla, maskaralık yaparak dile getirerek, öykünerek, kopyalayarak, onun gibi davranışlar göstererek, onun karikatürünü çizerek, yansıtılarak ve şeytanca alay ederek okurun ilgisini çekmeyi dener. Böylece, toplumsal sorunlara duyarsız okuru bir şekilde kendini ve yaşadığı toplumu sorgulamaya yöneltir.

Bir çok mektupta kadının kimliği ve kişiliği belirsizdir. Bir roman kahramanı olarak kadın pek çok kişisel niteliklere sahip değildir; hatta, ele alınan

yapıtlarda bir kişilik olarak bile yer almaz. Öyleyse, bu mektuplarda karşımıza çıkan kadın kişiliği yapıtlarda bir varlık olmaktan öte, bir nesne konumundadır. Dünyadaki varlığı, güzellik ve arılık içerisinde, özgürlüğü bilinçli bir biçimde karşılaşmasına karşın, bağlandığı erkeğin tutkunu olarak ona köleliği seçmiş bir kadın modelidir.

Lukacs, *Roman Kuramı* isimli yapıtında roman kişinin varoluş koşullarının içinde yer aldığı ortamın koşullarından soyutlanamayacağı düşüncesini ifade ederken sanki, Montesquieu'nun kadından ve bu kadının toplumsal olaylar karşısındaki zayıflığını anlatmaya yönelik alaycı bakışından söz etmektedir: “*Romanın en temel biçimsel ilkesi olarak ironi, basitleştirilmiş bir mimesis kavramını da geçersiz kılar. Romanın dünyayı ve insan deneyimini öylece yansıtması imkânsızdır, çünkü bilinçli ve iradi bir biçim verme çabasının ürünüdür; başka bir deyişle, bir deneyimle, bu deneyimin öznel yorumu arasında her zaman bir mesafe olacaktır ve romanın başarısı da bu mesafenin yok sayılmasına değil, ustaca (hesaplı ve zevkli bir biçimde) işletilmesine bağlıdır.*” (Lukacs, 2003: 16)

Mektuplar'da öykülenen kadın, kimi kez çocuk, kimi kez büyük, kimi kez bir birey olarak içinde yer almak zorunda olduğu bir yaşamı sürdürür, fakat sürekli anlamlandıramadığı bir nedenden dolayı (zorunlu olarak) bağlı olduğu erkekle benzer tanımlandırmaların içinde yer alır, benzer sorunlarla savaşırsa ama, durumundan hiç yakınmaz. Onu izleyen yoksunluktan uzaklaşmaya çalışır aneak, başarılı olduğu söylenemez. Öyleyse, kadın bir görüngü yani, kendi içine kapalı bir nesne durumuna indirgenmiştir ve eylemin öznesinin özsel doğasına uygunluğunun gerçek özü ifade ettiğini ileri sürmek olanaklıdır. Bu durumda, okurun karşısında gösterdiği model ya da modellerin özsel bireysellikleri bu kendi içine kapalı nesne konumundan ayrı düşünülemez. Gerçekten de yazar, insana özgü yani kadına özgü değerleri toplum yaşamına aktarırken, Fransız/batı edebiyatının yok saydığı bireysel ve toplumsal sorunlarla uzaklığını, yine kendine özgü bir ince alayla eleştirir: Yani tıpkı, *Lukacs*'in tanımladığı gibi, romansal işleyişin dünyayı ve insan deneyimini olduğu gibi yansıtması roman türünün sınırlarını aşar; öyleyse, Montesquieu'nun, mektuplarda yaptığı gibi, ustaca, hesaplı ve zevkli bir biçimde yansıtılmalıdır.

Montesquieu, kadının toplumsal evrim sürecini göstermek için karşıtlık ilkesinden yararlanmaktadır. Bu eýtışimsel temel iki farklı uygarlıkta yaşayan kadının çeşitli açılardan karşılaştırılması temeline dayanmaktadır. Bu anlamda, İranlı kadınları anlatırken aslında, kendi ülkesindeki kadınların eleştirisini yaptığını gözlemleriz. Çıkış noktası olarak görülen kendi ülkesinin kadınlarının sorunlarının doğrulamasını yapmada (bu durum matematikte bir işlemin doğruluğunun saptanması için yapılan 'sağlama' ya benzer), aynı şekilde; Montesquieu'da, kendi ülkesindeki kadının durumunu düzeltmek için, İranlı kadınların içinde bulunduğu olumsuz koşulları sağlama aracı olarak kullanır.

Önceden belirttiğimiz gibi, Montesquieu bir toplumbilimci ya da budunbilimci titizliğiyle çeşitli ülkelerdeki kadın ve evlilik kavramı üzerinde durur. Rica'nın, İbben'e yazdığı *Eller Beşinci mektup* batı uluslarında geçerli olan evlilik kurumunun işleyişi üzerine yazılmıştır. Yazar, bu anlamda evlilik kurumunun Fransa'da algılanış biçimine göndermede bulunarak alaycı tavrını sürdürür: Fransızların evlilikte eşlerin birbirlerine bağlılığı ilkesini hiç önemsemediklerini düşünür. Öyleyse, bir kadına sonsuz aşktan söz etmekten daha saçma bir şey yoktur. Sonuçta, bir kadın sahip olduğu kadınsı niteliklerini yitirdiği zaman evlilik diye bir şeyden söz etmek olanaklı olmayacak ve evlilik sözleşmesi, doğal olarak sona erecektir. Montesquieu'nun kadınları ele alış biçimi bakımından edebiyat evreninin bütünlüğü, onun farklı kültürlerde ve koşullarda gösterimi ilkesi üzerine kuruludur. Böylelikle, hem kadınların kendilerinin hem de onların dizgenin bütünsel yapısı içindeki sıralanışının karmaşıklığından dolayı yazar, okurların gözü önünde belirli bir kadın modeli çizerken; kadını karikatürize ederek yani, model-kadını tanımlayarak bir tür sınıflandırmayı da beraberinde kullanır.

Usbek'in, Rhedi'ye yazdığı *Yüz On Yedinci Mektup*, kadının boşanma özgürlüğü üzerinedir. Bu anlamda, çeşitli toplumlarda boşanmanın hangi durumlarda söz konusu olacağını açıklar. Önce, halkı puta tapar olan Roma'yı anlatır; Romalılar boşanmaya izin vermektedir. Oysa, Hıristiyanlık boşanmayı yasaklamıştır. Bu yasak durumu daha da güçleştirmiştir. Böylece, birbirinden

hoşlanmayan iki insanı zorla bir arada tutmayı denerler ama, sonuç olumsuzdur. Oysa, Montesquieu'nun düşüncesine göre, iki insanı bir arada tutabilmenin gerçek yolu boşanma özgürlüğüne sahip olmaktan geçer. Kadın, erkek iki insan arzuladıkları anda bu birlikteliği bitirebileceklerinin farkında olurlarsa, ilişkileri daha uygar bir ortamda devam eder: “ *Onlar genellikle bu hürriyeti bütün ömürlerince ellerinde saklarlar, her an bu hürriyetin kendi imdatlarına koşabileceklerinden emin olarak onu özen ve itina ile muhafaza ederler, lâkin asla kullanmayı hatırlarına getirmezler.*” (I. M: 308) Yazara göre, bu bağlamda evlilik kurumunu bir zorunluluk olarak gören toplumlar gelecek kuşakların da mutsuz olmasına neden olurlar.

Örneklere açıkça görüldüğü gibi, yazar farklı toplumlarda kadının mevcut konumunu ele alırken, aslında olması gerekeni göstermektedir. O kadının mevcut konumunun iyileştirilmediği durumlarda sonucun çözümsüzlük olacağını farkındadır ve yazar duyarlılığıyla sorunu çözmeye yönelik öneriler peşindedir. O geniş anlamda topluma, dar anlamda kadına dönük sorunların sadece iyi niyetle çözüleceği inancını taşır çünkü, yaptığı uzun yolculuklar ve derin gözlemler onu her tür insanla bir araya getirmiştir: “ *Daha nankör ve utanmazlarını gördüm. Yetimlerin ve dulların mal ve mülklerini bir pul uğruna ellerinden kapıp güya satın alanları, yahut yerden topladıkları meşe yapraklarını gıda diye bu biçârelerin önlerine koyanları da görmüştüm.*” (I.M: 386) Tüm bu olumsuz koşullar altında bile, onun çözüm yolu hazır, tüm bu sorunları çözmeye elverişli yasalar hazırlamak ve bu yasaları insanların hizmetine sunmak gerekmektedir; işte, asıl iyi niyet budur.

Yüz kırk Yedinci Mektup, roman kişilerinde tam bir çözülme durumunu gösterir. Bu mektup Baş Harem Ağa'sı tarafından , Usbek'e yazılmıştır. Usbek'in eşleri birer birer ona ihanet etmeye başlamıştır. Eşlerinden her biri kendi arzuladığı biçimde yaşamaya başlamıştır. Usbek'in eşlerinden Zelis bir camide peçesini açarak herkese yüzünü göstermiştir. Zaki, saray yasalarını hiçe sayarak cariyelerinden birini odasına yatırmıştır. Bunlardan daha korkuncu sarayın bahçesinde bir delikanlının görülmesidir. Usbek'in eşleri tarafından aldatıldığı kesinlik kazanmaktadır:

Usbek'in kadınlardaki bir anlam vermekte zorlandığı bu özgürlük arzusu giderek onun tüm yaşamını altüst eder; öyle ki, eşleri arasında vefasına o kadar güvendiği Roksan bile onu başkasıyla aldatmıştır. Ve, bunu Altmış Birinci Mektup'ta, Usbek'e de korkmadan itiraf eder. Korkmadan itiraf eder çünkü, bir kez özgürlüğün tadını almıştır ve bu tadı roman sonuna dek yaşamak ister. İşlediği günahın cezasını yine kendisi vermiş ve mektubu yazdığı dakikalarda içtiği zehrin etkisini damarlarında hissetmektedir. Bu ceza bile, özgürlüğünün ilanı anlamına gelir çünkü, cezanın büyüklüğüne kendisi karar vermiştir. Öyle ya, Usbek için yasal kabul edilen her zevk, Roksan için bir suç sayılmıştır: “*Hayır! Esarete yaşayabilirdim, lâkin daima hürdüm. Ben senin kanunlarını, tabii kanunlara göre ta'dil ve islah ettim; fikren de her zaman bağıntısız yaşadım.*” (İ.M: 404) Bir kadın olarak, Roksan, Usbek'e bağlılığını simgesel anlamda bile, toplumsal konumunda bir alçaklık olarak nitelendirir. Çünkü, o köleyken bile özgürdür ve düşünsel bağlamda hiçbir zaman köle olmamıştır. Şimdi, köle olmadığını tüm dünyaya duyurmanın zamanı gelmiştir. Roksan'dan, Usbek'e yazılan Yüz altmış Birinci Mektubun yayınlanması bile, kadının bireysel özgürlüğünü açık bir şekilde dışa vurmasının en belirgin göstergesidir.

3. SONUÇ

Sonuç olarak, Montesquieu'nun kadınlara bakışı toplumsal değişim sürecinde yer alan hiçbir ögenin bu sürecin dışında kalamayacağını en somut göstergesidir. Yani, toplumsal gelişimler ve değişimler, siyasal, toplumsal ve tarihsel bir yapı içerisinde ve onlardan etkilenerek ortaya çıkar. Yazarın yeni bir bilinç ve yönelimle ortaya koyduğu ideal toplumsal düzen içerisinde kadın da elbette kendine ayrılan konumu bir şekilde elde edecektir. Mademki, toplumsal gelişim ve değişim beraberinde farklı bir dünya görüşü ortaya çıkarmaktadır öyleyse, diğer tüm toplumsal kurumların bundan bir şekilde etkilenmesi gerçekleşmesi beklenen bir

sonuçtur. Kadının toplumsal değişim sürecinde de, kimi yenileşmeler saptanmıştır. Bunlar mektuplarda aktarılan biçimiyle, aşama aşama yeni hakların elde edilmesi, kadının bireysel kimliğine karşı mevcut yanlış yönelişlerin terk edilerek, yerine yenilerinin getirilmesi olarak sıralanabilir.

Yani, 1721(yapıtın ilk yayımlanış tarihi) itibarıyla kadının toplumsal bir sorun olarak ele alınması bile üzerinde durulması gereken bir değişimdir. Bu yaklaşım sayesinde, geleneksel yapı bir yana bırakılarak daha akılcı ve toplum içerisinde kadını daha özgür duruma getiren bir bakış yeğlenmiştir. Bu yeğleme bize açık bir biçimde gösteriyor ki, toplum yapısında gözlemlenen iyileşmeler kadının konumunda da yeni ve olması beklenen bir açılımı işaret etmektedir. Hiçbir şey yazarı bu zorunluluğu dile getirmekten alıkoyamaz: “ *Eskiden kadınlarda mühim olan boy pos ve dış zarafeti idi. Halbuki, bugün bunların lafı bile edilmiyor. Bu çabucak değişen millet içinde, fena dedikodulara rağmen, kızlar analarına göre daha farklı yetişiyorlar.*” (I.M, 2001: 273) Ele alınan örnek gösteriyor ki, toplumsal yapıdaki gelişimin gitgide daha büyük boyutlara ulaşmasına koşut olarak, kadın da yeni bir açılım ve gelişim içerisinde algılanmak zorundadır.

Kaynakça

- Montesquieu, (1972) **Les Lettres Persanes**, Introduction et Commentaires de Georges Gusdorf, Librairie Générale Française, (**İran Mektupları**, Çev: Muhiddin Göklü, Anka Yayınları, İstanbul, 2001.)
- Crépin - M. Loridon- E. Pouzalgues-Damon. (1993) **Méthodes et Techniques**, Nathan, Paris.
- Benac, H.. (1988) **Guide des Idées Littéraires**, Hachette, , Paris.
- Demir, Ö.- Acar, M.. (1997) **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara.
- Durpiez, B. (1984) **Les Procédés littéraires**, Union générale d'Éditions, Paris.
- Fontanier, P. (1977) **Les Figures du Discours**, Introduction par Gérard Genette, Flammarion, Paris.
- Goldmann, L. (1964) **Pour Une Sociologie du Roman**, Gallimard, Paris.
- Lukacs., G. (2003) **Roman Kuramı**, (Çev: Cem Soydemir), Metis eleştiri, İstanbul.